

Л.А. Ковальська

Донецький національний університет, Україна

ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРІОГРАФІЇ РАДЯНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто проблему систематизації та періодизації радянської історіографії з питань діяльності партизанського та підпільного рухів на окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. Визначено характерні проблеми, які виникали на різних етапах процесу формування радянської історіографії: пропагандистська направленість, ідеологічна заангажованість та інші.

Розгорнутий на окупованій території УРСР радянський Рух Опору став важливою складовою у боротьбі українського народу з німецькими окупантами в роки Великої Вітчизняної війни. Партизанські та підпільні загони винищували техніку супротивника, наносили сильні удари по комунікаціях і тилових установах, відтягали на себе значні сили ворога, заважали перегрупуванню військ, постачанню та поповненню німецької армії. Ефективна діяльність Руху Опору може існувати та багато в чому залежить в роки війни від забезпечення та підтримки з боку місцевого населення.

Одним із головних театрів військових дій Другої світової війни була українська земля. Близько 7 млн вихідців з України вступили до діючої армії, половина з них заплатила ціною власного життя за свободу і майбутнє наступних поколінь. Загалом війна забрала життя 8 – 10 мільйонів мешканців України, її матеріальні збитки становили 40 відсотків від втрат СРСР загалом. На українській землі «працювали» 280 концтаборів, 180 таборів для військовополонених. Більше 2 мільйонів українців потрапили на примусові роботи до Німеччини. На боротьбу з новим окупаційним порядком крім регулярної армії піднялися підпільні та партизанські формування, завданням яких було проводити боротьбу в тилу німецької армії, підтримувати бойовий дух місцевого населення. Події Великої Вітчизняної війни ставали предметом дослідження істориків, починаючи з років війни, та знайшли своє відображення в наукових історичних працях.

Мета даної статті полягає у висвітленні проблем систематизації та періодизації радянської історіографії з питань Руху Опору у роки Великої Вітчизняної війни.

Історіографія Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни надзвичайно велика. Їй властиві історичні пошукові роботи, використання у наукових історичних розвідках архівних і статистичних джерел, дослідження західних авторів, праці краєзнавців, спогади вітчизняних і німецьких учасників бойових дій. Підпільна боротьба на окупованій території розглядалася істориками як у спеціальних роботах, так і в узагальнюючих працях з історії Великої Вітчизняної війни в Україні та СРСР.

Перші роботи з історії партизанського руху з'явилися вже у роки Великої Вітчизняної війни. Вони формувалися під впливом партійних оцінок і були написані такими керівниками партизанського руху, як П. Пономаренко, Г.А. Строкач, Д. Попов, І. Бойцов, Р. Сидельський, та були орієнтовані на пропаганду боротьби з ворогом, сприяння поширенню досвіду партизанського та підпільного рухів серед місцевого окупованого населення, тому глибокого аналізу вони не містили [1-5].

Початок наукового дослідження проблеми Руху Опору покладено у післявоєнні десятиліття. Більша частина робіт підготовлена безпосередніми учасниками боротьби з ворогом на окупованих територіях: Ф. Аржановим, Т. Ільющенко, І. Виноградовим, А. Залеським, П. Шевердалкіним, В. Андріановим, С. Кляцкіним, К. Карицьким, Т. Лес-

няком, С. Караваєвим, Т. Штиковим та іншими. Особливе місце належить монографії Л. Бичкова «Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945. Краткий очерк», що була першою спробою узагальнити інформацію про партизанський рух на всій території СРСР [6-12].

Наукові роботи, що вийшли друком у 1950 – 1960-х роках, досить повно визначали характер і форми діяльності партизан. Історіографічні розділи в більшості досліджень відрізнялися стислістю, часто були представлені бібліографічними оглядами. Разом з тим, саме на цей час припадають перші спроби наукового дослідження історіографії партизанського руху як явища. Характерною рисою робіт цього періоду є полеміка із закордонними ученими з приводу діяльності українського націоналістичного Руху Опору та національних рухів інших республік СРСР. Серед них зокрема виділяються статті А. Курносова. Історіографії партизанського руху присвячено спеціальний розділ шеститомної «Истории Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941 – 1945», який, щоправда, має переважно описовий характер. На початку 1970-х рр. виходить 12-томна «История Второй Мировой войны», підготовлена авторським колективом істориків, окремі її частини присвячені історії й історіографії партизанського руху [13-19].

У цей період полеміка із закордонними істориками Західної Європи й США займала в історіографії Руху Опору досить помітне місце, проте для неї є характерним ідеологічне та політичне протистояння (А. Іванов, Б. Марушкін, А. Юденков та інші). Серед інших робіт цього періоду, присвячених історіографії партизанського руху, глибиною й докладністю виділяються статті Т. Логунової, В. Єрьоміна, С. Криженко та інших [20-26].

Окремі питання історіографії радянського Руху Опору знайшли своє відображення в колективній науковій праці «Война в тылу врага. О некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны». Розділ з історіографії партизанського руху увійшов до складу колективної монографії «Очерки советской военной историографии» (1974 р.), підготовленої колективом радянських істориків (А. Бабіним, В. Бистровим, П. Жиліним та іншими). Помітну роль у розкритті питань історії й історіографії партизанського руху відіграли статті Н. Азяського, у яких висвітлено еволюцію досліджень проблем Руху Опору, особливості підходу істориків до цього питання в період війни, перше післявоєнне десятиліття й пізніші періоди [27-29].

Вищезгаданими вченими здійснювалися спроби встановлення періодизації вивчення партизанського та підпільного руху. Зокрема, виділяли три етапи: перший – воєнні роки, другий – перше післявоєнне десятиліття (1946 – середина 1950-х років), третій – друга половина 1950-х років до часу написання авторами своїх праць [27-29]. У 1970-і роки низка учених звертається до вивчення незброєної боротьби радянського народу проти окупантів (саботаж, допомога партизанам та інше), у зв'язку з чим виникло питання включення цих подій в поняття «партизанська війна» або використання поняття «партизанський рух». Досить дискусійним стало питання співвідношення термінів «партизанська боротьба» і «всенародна боротьба» [30, с. 6], [31]. У складних заідеологізованих умовах радянської історичної науки факт дискусії свідчив про активізацію наукового пошуку, прагнення дослідників до глибинного висвітлення історії Руху Опору в нових аспектах.

У першій половині 1980-х років активно публікуються мемуари учасників партизанського руху. Що ж стосується висвітлення власне історіографії партизанського руху, то тут безсумнівним досягненням стала монографія Т. Логунової «Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск 1941 – 1945». Автор не тільки склала детальний огляд робіт з історії партизанського руху, але й запропонувала деякі зміни в періодизації досліджень. Не заперечуючи попередньої періодизації, авторка висловила сумнів у необхідності виділяти в «самостійний історіографічний період» роки Великої Вітчизняної війни. Вона справедливо вказувала, що роботи, опубліковані в той час, швидше є історичним джерелом, ніж дослідженням. На думку Т. Логунової, визначальним

стало рішення XX з'їзду КПРС і святкування 20-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, що активізувало увагу вчених до партизанської тематики. Позитивно оцінюючи досягнення радянської науки у вивченні історії партизанської боротьби, Т. Логунова перераховує проблеми, недостатньо висвітлені у ті періоди [32-35].

Подальше висвітлення питання історіографії партизанського руху отримали в роботі Ф. Каревського «Борьба советского народа в тылу фашистских оккупантов в годы Великой Отечественной войны. Историография проблемы», у якій автор запропонував свою періодизацію вивчення партизанського руху. На відміну від Т. Логунової, він вважає, що роки Великої Вітчизняної війни все-таки варто виділити в особливий самостійний етап історіографії. При цьому автор не заперечував прикладного характеру літератури того часу й обмеженості бази джерел, якими користувалися автори. Торкаючись недосліджених питань у вивченні історії партизанського руху Великої Вітчизняної війни, він вказав на недостатнє висвітлення проблем взаємодії партизан з регулярними частинами Червоної Армії. Подальшої розробки, за його переконанням, вимагала також періодизація партизанського руху [36].

У другій половині 1980-х – початку 1990-х рр. намітилося деяке ослаблення уваги до партизанської тематики. Цілком традиційним для радянського періоду є також історіографічне дослідження А. Мусаєва. Робота присвячена висвітленню у науковій літературі керівної ролі Комуністичної партії в організації партизанської й підпільної боротьби у Північно-Західній Росії. А також роботи Н. Козлова, присвячені суспільній свідомості громадян СРСР у період війни. Серед робіт, спеціально присвячених партизанській боротьбі, значний інтерес представляє монографія «Партизанское движение (По опыту Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.)», видана колективом авторів (Н. Азяський, М. Довгий, А. Князьков та інші) під загальною редакцією В. Золотарьова [37-39]. Важливим є видання праці Н. Азяського, що включає докладний історіографічний нарис. Щодо періодизації історіографії він підтримує авторів, що виділяли три етапи: «Перший охоплює літературу воєнних років, другий – з моменту закінчення Великої Вітчизняної війни до середини 50-х рр. і третій – із середини 50-х рр. по теперішній час» [40].

Таким чином, історіографію радянського Руху Опору умовно можна розділити на чотири етапи. Перший охоплює дослідження воєнних років, другий – починаючи від закінчення Великої Вітчизняної війни до середини 1950-х рр., третій – з середини 1950-х рр. до кінця 1980-х рр., четвертий – з початку 90-х рр. ХХ ст. по сьогоднішній час. За більш ніж півстолітній період історики при активній допомозі безпосередніх учасників тих подій успішно розглянули багато аспектів цієї проблеми. Особливе місце серед досліджень історії партизанського руху зайняли фундаментальні праці Ю. Петрова, А. Князькова, Н. Азяського. У той же час узагальнюючі роботи з теми з'явилися лише у 60-і рр. ХХ ст.

Дослідження істориків радянського періоду часто несуть на собі відбиток заполітизованості, ідеологічних кліше, продиктованих нормами часу. В той же час закордонні дослідники часто подавали однобічне висвітлення проблеми. Аналіз історіографії дослідження проблем діяльності та історії Руху Опору в роки війни на окупованій території показує, що у вивченні історії партизанського руху до цих пір залишається значна кількість питань, що не отримали досить детального відображення у вітчизняній науковій літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пономаренко П.К. Партизанское движение в Великой Отечественной войне / Пономаренко П.К. – М., 1943. – 60 с.
2. Строчак Т.А. Партизаны Украины / Строчак Т.А. – М. : Госполитиздат, 1942. – 71 с.
3. Сидельский Р.И. Борьба советских партизан против фашистских захватчиков / Сидельский Р.И. – М., 1944. – 48 с.

4. Попов Д.М. Народная партизанская война на землях Смоленщины / Д.М. Попов // Большевик. – 1942. – № 11-12.
5. Бойцов И.П. Партизаны Калининской области / И.П. Бойцов // Партийное строительство. – 1942. – № 23-24.
6. Аржанов Ф.М. К истории Второй партизанской бригады Ленинградской области / Ф.М. Аржанов // Труды Высшего Военно-педагогического ин-та им. М.И. Калинина. – Т. 3. – Л., 1948.
7. Виноградов И.В. На берегах Шелони / Виноградов И.В. – М., 1963. – 182 с.
8. Залесский А.И. В партизанских краях и зонах: Патриотический подвиг советского крестьянства в тылу врага (1941 – 1944 гг.) / Залесский А.И. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 398 с.
9. Андрианов В. Взаимодействие партизан с войсками фронтов в наступательной операции под Ленинградом и Новгородом / В. Андрианов // Военно-исторический журнал. – 1964. – № 1. – С. 25-35.
10. Лесняк Т. Некоторые вопросы организации и ведения партизанской борьбы в первые месяцы войны / Т. Лесняк // Военно-исторический журнал. – 1963. – № 9. – С. 46-85.
11. Карицкий К.Д. Ленинградские партизаны / Карицкий К.Д. – Л., 1962. – 96 с.
12. Бычков Л.Н. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 : [краткий очерк] / Бычков Л.Н. – М., 1965. – 454 с.
13. Данилюк М.З. Анализ диссертаций, посвященных подпольной борьбе и партизанскому движению на Украине в годы Великой Отечественной войны / М.З. Данилюк, Е.В. Сафонова, А.П. Черненко // Украинский исторический журнал. – 1958. – № 6. – С. 103-110.
14. Белоусов М.М. Фальсификация борьбы украинского народа против немецко-фашистских захватчиков в буржуазной литературе / М.М. Белоусов, В.И. Клоков // Украинский исторический журнал. – 1959. – № 1. – С. 136-142.
15. Курносов А.А. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны в буржуазной историографии / А.А. Курносов, Е.С. Лагутин // История СССР. – 1960. – № 3. – С. 48-59.
16. История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941 – 1945. – Т. 6. – М., 1965. – С. 431-433.
17. Курносов А.А. Борьба советских людей в тылу немецко-фашистских оккупантов: Историография вопроса / А.А. Курносов // История и историки. Историография истории СССР : сборник статей. – М., 1965. – С. 170-178.
18. Самсонов А.М. К изучению истории борьбы советских людей на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории СССР / А.М. Самсонов, А.А. Курносов // Вопросы истории. – 1964. – № 12. – С. 16-22.
19. История Второй Мировой войны 1939 – 1945 : в 12 т. – М., 1975 – 1978. – Т. 4-9.
20. Замлинский В.О. Украинская советская историография партизанского движения на Украине в годы Великой Отечественной войны / В.О. Замлинский // Украинский исторический журнал. – 1971. – № 1. – С. 129-134.
21. Иванов А.Г. Разоблачение буржуазной фальсификации советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны, роли КПСС в его организации и развитии / А.Г. Иванов // Научные труды Кубан. ун-та. Вып. 50. – Краснодар, 1972. – С. 11-24.
22. Марушкин Б.И. Великая Отечественная война в антимарксистской историографии / Б.И. Марушкин // Критика буржуазной историографии советского общества. – М., 1972. – С. 21-30.
23. Юденков А.Ф. Против фальсификации буржуазными авторами народной борьбы на оккупированной советской территории / А.Ф. Юденков // Шли на битву Партизаны : сб. мат. научн. конф. – Брянск, 1972. – С. 10-16.
24. Логунова Т.А. Советская историография партийного подполья и партизанского движения в годы Великой Отечественной войны / Т.А. Логунова // Очерки по историографии советского общества : сб. ст. – М., 1967. – С. 14-21.
25. Еремин В.Г. Партийное руководство всенародной борьбой на оккупированной врагом территории (1941 – 1944 гг.) / В.Г. Еремин, А.Ф. Юденков // Вопросы истории КПСС. – 1969. – № 3. – С. 37-58.
26. Крыженко С.В. Советская историческая литература о партизанском движении в годы Великой Отечественной войны / С.В. Крыженко // Из истории борьбы КПСС за победу социалистической революции и построение коммунистического общества. Вып. 1. – М., 1970.
27. Андрианов В.Н. Война в тылу врага. О некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны / Андрианов В.Н., Быстров В.Е., Гутин М.Л. – М., 1974.
28. Очерки советской военной историографии. – М., 1974. – 445 с.
29. Азяский Н.Ф. Историография и некоторые вопросы методологии исследования темы / Н.Ф. Азяский, С.А. Тюшкевич // Партия во главе народной борьбы в тылу врага. 1941 – 1944. – М., 1976. – С. 3-45.
30. Клоков В.И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине. 1941 – 1944. Историографический очерк / В.И. Клоков. – К. : Наукова думка, 1978.
31. Историография Великой Отечественной войны : сб. ст. – М., 1980. – С. 53.

32. Афанасьев Н.И. Фронт без тыла: Записки партизанского командира / Афанасьев Н.И. – Л. : Лениздат, 1983. – 300 с.
33. Виноградов И.В. Тревожные дни марта / Виноградов И.В. – Л. : Лениздат, 1984. – 239 с.
34. Эрен-Прайс Б.И. Дни боевых тревог. Записки партизана / Эрен-Прайс Б.И. – Л. : Лениздат, 1985. – 150 с.
35. Логунова Т.А. Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск 1941-1945 / Логунова Т.А. – М. : МГУ, 1985. – 128 с.
36. Каревский А.Ф. Борьба советского народа в тылу фашистских оккупантов в годы Великой Отечественной войны. Историография проблемы / Каревский А.Ф. – М. : Московский государственный историко-архивный институт, 1982. – 108 с.
37. Мусаев А.Г. Партийное руководство всенародной борьбой в тылу врага на временно оккупированной территории Северо-Запада РСФСР в годы Великой Отечественной войны: Историографический обзор / А.Г. Мусаев // Исторический опыт партийной работы в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945). – Петрозаводск, 1990. – С. 10-18.
38. Козлов Н.Д. Общественное сознание в годы Великой Отечественной войны. 1941 – 1945 / Н.Д. Козлов. – СПб., 1995. – 140 с.
39. Азяский Н.Ф. Партизанское движение в отечественной и зарубежной историографии / Н.Ф. Азяский // Партизанское движение (По опыту Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.). – М., 2001. – С. 10-23.
40. Партизанское движение: По опыту Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.: Военно-исторический очерк / [Азяский Н.Ф., Долгий М.С., Князьков А.С.] ; под общ. ред. В.А. Золотарева ; предисл. В. Говорова. – М. : Кучково поле, 2001. – 464 с.
41. Бабаков А.А. О содержании и формах всенародной борьбы на оккупированной советской территории в годы Великой Отечественной войны / А.А. Бабаков, Н.И. Макаров // Вопросы истории КПСС. – 1977. – № 1. – С. 60-67.
42. Муриев Д. В.И. Ленин и партизанское движение / Д. Муриев, М. Долгий // Военно-исторический журнал. – 1976. – № 11. – С. 106-110.

Л.А. Ковальская

Проблемы периодизации историографии советского Движения Сопротивления в годы Великой Отечественной войны

В статье рассмотрена проблема систематизации и периодизации советской историографии по вопросам деятельности партизанского и подпольного движений на оккупированной территории Украины в годы Великой Отечественной войны. Определены характерные проблемы, которые возникали на разных этапах процесса формирования советской историографии: пропагандистская направленность, идеологическая заангажированность и прочие.

L.A. Kovalska

The problems of Historiographic Periodisation of the Soviet Resistance Movement in Days of the Great Patriotic War

In article the problem of ordering and a periodization of Soviet historiography concerning activity of guerrilla and underground movements in occupied territory of Ukraine in days of the Great Patriotic War is considered. The characteristic problems which arose at different stages of the process of Soviet historiography formation are defined. These are propaganda orientation, ideological political bias and other.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2011.